

הרב יהודה עמיטל

בעניין עוסק במצווה

פטור מן המצווה לגבי תלמוד תורה

כתב הרמב"ם בפירושו המשניות על המשנה באבות: "הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות" (ב, א):

ובאור זה הענין כמו שאספר, וזה שהתורה כולה – ממנה מצוות עשה ומצוות לא תעשה. אמנם מצוות לא תעשה, הנה ביאר הכתוב העונש על כל אחת מהן מלבד המעט, וחייב בקצתן מיתות, ובקצת כרת, ומיתה בידי שמים, ומלקות. וידענו מן העונשים מצוות לא תעשה כולן מה מהן איסורו חמור ומה מהן למטה מזה, והן שמונה מדרגות... ומאלה המדרגות נדע גדול החטא וקוטנו.

אבל מצוות עשה לא נתבאר שכר כל אחת מהן מהו אצל ה' עד שנדע מה מהן יותר חשוב ומה מהן למטה מזה, אלא ציוה לעשות מעשה פלוני ופלוני ולא יודע שכר איזה משניהם יותר גדול אצל ה', ולפיכך ראוי להשתדל בכולן. ומפני זה העיקר אמרו 'העוסק במצוה פטור מן המצוה', מבלי הקשה בין המצוה אשר הוא עוסק בעשייתה והאחרת אשר תחלוף ממנו. ולזה גם כן אמרו 'אין מעבירין על המצוות', רצונו לומר: אם הזדמן לך מעשה מצוה אל תעבור ממנו ותניחנו כדי לעשות מצוה אחרת.

הרמב"ם מציין כי מחמת העובדה שאין אנו יודעים איזו מצוות עשה חשובה יותר ואיזו פחות, "מפני זה העיקר אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה". אולם, בדברי הרמב"ם לא מבואר האם לדעתו העוסק במצווה פטור לגמרי מן המצווה האחרת, או שמא לא מדובר בפטור, אלא כיוון שמבחינה מעשית לא ניתן לקיים את שתי המצוות לכן החיוב במצווה השנייה נדחה מפני המצווה הראשונה.

לכאורה נחלקו בכך רש"י ותוספות במסכת סוכה. רש"י (כה ע"א, ד"ה פטורין)

כתב ששלוחי מצווה פטורים משיבה בסוכה גם בשעת חנייתן. משמע שאף על פי שאותם שלוחי מצווה אינם עוסקים ברגע זה במצווה, ובאופן עקרוני הם יכולים לקיים בזמן המנוחה גם את מצוות השיבה בסוכה, הרי הם פטורים ממנה. התוספות על אתר (שם, ד"ה שלוחי) הקשו על רש"י מדוע יהיו שלוחי המצווה פטורים מהסוכה אם הם יכולים לקיים את שתי המצוות?! מכאן שלדעתם הפטור ממצוות סוכה מדין 'עוסק במצווה' קיים רק במקרה שהעיסוק באותה מצווה איננו מאפשר לקיים את שני החיובים גם יחד.

יוצא אפוא כי לדעת רש"י דין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה' מהווה פטור גמור מהמצווה האחרת, ולכן הוא חל גם כשאפשר באופן עקרוני לקיים את שתי המצוות, ואילו לדעת התוספות מדובר בדחייה בלבד, ולכן היא חלה רק במצב בו ניתן לקיים רק אחת מהמצוות.¹ ועיין לשון הריטב"א שם:

דכיון דפטור מן האחרת הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות, ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות.

א

אחת השאלות העולות בסוגית 'עוסק במצווה פטור מהמצווה' היא: האם גם העוסק במצוות תלמוד תורה פטור מכל המצוות כולן בשעה שהוא לומד, או שמא כיוון שמהות מצות תלמוד תורה הינה להביא לידי מעשה לא קיים לגבה דין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה'.

בספר קהילות יעקב (ברכות, סימן כה) כתב שאין פטור 'עוסק במצווה' חל לגבי העוסק בתלמוד תורה, והביא ראיה לדבריו מכך שחברים העוסקים בתלמוד תורה מפסיקים את לימודם לטובת קיום מצוות קריאת שמע (שבת יא ע"א).

בעל הקהילות יעקב ממשיך ומסביר שלגבי מצוות תלמוד תורה לא חל פטור 'עוסק במצווה' משום שפטור העוסק במצווה חל רק כאשר אדם מחויב בשתי מצוות בו זמנית, והפטור נובע מכך שכאשר אדם עוסק בקיום מצווה אחת הוא נחשב אנוס מלקיים את המצווה האחרת אף שהוא עדיין מחויב בה. אולם למצוות

1. כתב שער הציון (משנה ברורה תעה, לט) בד"ן שומר אבידה או משמר המת שפטור מכל המצוות, שאם אכל מצה בשעה שביצע פעולות אלו ודאי יצא ידי חובתו. אולם, הוא מוסיף ומציין: "ומכל מקום מסתפקא אם יוכל אז לברך ברכת אכילת מצה 'אשר קידשנו במצוותיו וציונו' וכו', כיון שהוא אז אינו מצווה על זה". דברים אלו מובנים אליבא דשיטת רש"י, אולם לדעת התוספות גם אם החיוב השני נדחה מפני קיום המצווה האחרת, ברור שהעוסק במצווה עדיין מחויב בשתי המצוות וממילא הוא יכול לברך על כל אחת מהן. ואכן, עיין באור זרוע (תשובות, קפג) שכתב שיכול לברך.

תלמוד תורה לא נתנה התורה שיעור, אלא חייבה כל אחד ואחד כפי יכולתו. לכן, כאשר אין ביכולתו של אדם ללמוד, באותה שעה אין הוא מחויב כלל בתלמוד תורה. לדוגמא, כאשר אדם עסוק לפרנסתו בדרך ארץ או מסיבה אחרת אינו יכול ללמוד תורה – באותה שעה לא חל עליו חיוב תלמוד תורה כלל. באותה מידה, כיוון שלשם קיום מצוות חייב אדם לבטל תלמוד תורה, הרי באותה שעה אין ביכולתו ללמוד תורה ולכן גם אינו מחויב בכך. ממילא, לא חל על העוסק בתלמוד תורה פטור 'עוסק במצווה'.²

אומנם נראה כי שאלה זו, האם בשעה שאדם עוסק בדרך ארץ הוא כלל אינו מחויב בתלמוד תורה, תלויה במחלוקת רבנו תם ור' אלחנן.

המשנה ביומא (ח, ה) כותבת כי "מיתה ויום הכפורים מכפרים עם התשובה". הגמרא (יומא פה ע"ב) מסבירה כי המשנה היא אפילו אליבא דרבי, הסובר שיום הכפורים מכפר בין עשה תשובה ובין לא עשה תשובה, וזאת משום ש"תשובה בעיא יום הכפורים; יום הכפורים לא בעי תשובה". וכתבו התוספות ישנים שם:

הכא משמע דיום הכפורים עיקר ואפילו הכי קאמר 'עם התשובה'. וקשה מכאן על מה שרגיל רבינו יעקב לומר דתלמוד תורה טפל לגבי דרך ארץ מדקתני 'יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ' אלמא דרך ארץ עיקר?!... אבל לא היה נראה לה"ר אלחנן לומר כי תורה אינה עיקר וכו'.

לכאורה מסתבר לומר שאם דרך ארץ עיקר, כדעת רבנו תם, הרי שחיוב תלמוד תורה חל רק כשהאדם אינו עסוק בדרך ארץ, וכמו שכתב בקהילות יעקב לעיל; אולם אם תורה עיקר, כדעת ר' אלחנן, מסתבר שהחיוב בתלמוד תורה נדחה בשעה שעוסקים בדרך ארץ למרות שהאדם עדיין מחויב בו.

כיוון שחובת עשיית מצווה אינה פחותה מאשר חובת "ואספת דגנך" ועיסוק בדרך ארץ, יש להניח שכשם שלדעת רבנו תם חיוב תלמוד תורה לא חל על אדם בשעה שהוא אוסף את דגנו, כך הוא לא חל עליו בזמן שהוא מקיים מצווה, כשיטת הקהילות יעקב לעיל. לעומת זאת, אם בשעת העיסוק בדרך ארץ חיוב תלמוד תורה רק נדחה, הרי שגם בשעת עשיית מצווה תלמוד תורה נדחה אך החיוב עדיין קיים.

2. דברים דומים כתב באור שמח, הלכות תלמוד תורה א, ב; וכן בקובץ הערות, סימן ת"ע.

ב

לעומת האמור לעיל שפטור 'עוסק במצווה' אינו חל ביחס ללימוד תורה בין אם בתורת ביטול ובין אם בתורת דחייה, בדעת הרמב"ם בהלכות אישות (טו, ב) עולה בפירוש אחרת:

ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר, ש'העוסק במצוה פטור מן המצוה' וכל שכן בתלמוד תורה.

הרי מפורש שדין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה' נאמר גם לגבי תלמוד תורה. באופן דומה משמע מדברי הר"ן:

ותניא במכילתא 'העוסק בתורה פטור מן התפילין', ואפשר דטעמא דמלתא משום דהעוסק במצוה פטור מן המצוה.
(ראש השנה ט ע"א באלפס)

נראה כי השאלה האם העוסק בתלמוד תורה פטור מכל המצוות כולן נתונה במחלוקת תנאים. שנינו במסכת שמחות:

אין מבטלין תלמוד תורה מפני המת והכלה. אבא שאול אומר: המעשה קודם לתלמוד, וכן היה רבי יהודה עושה בשעה שהיה רואה את המת ואת הכלה מתקלסין ובאין, היה נותן עיניו בתלמידים ואומר: המעשה קודם לתלמוד.
(יא, ז)

לדברי הברייתא יש מחלוקת בין רבנן לבין אבא שאול ור' יהודה בשאלה האם מעשה קודם או תלמוד תורה קודם. נראה שמחלוקתם תלויה בשאלה זו, האם עוסק בתלמוד תורה פטור מן המצווה או אינו פטור. מחלוקת דומה מצאנו גם בירושלמי:

ר' יהודה, כשהיה רואה את המת ואת הכלה מתקלסין, היה נותן עיניו בתלמידים ואומר: המעשה קודם לתלמוד. נמנו בעליית בית ארים: התלמוד קודם למעשה. רבי אבהו הוה בקיסרין, שלח לרבי חנינה בריה מזכי בטיבריה, שלחון ואמרון ליה: גמל הוא חסד?³ שלח כתב ליה: המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטיבריא? כבר נמנו בעליית

3. גרסת הרא"ש (כתובות ב, סימן ה): "בירושלמי בפרק 'אלו עוברין': נמנו בעליית בית ארים בלוד, תלמוד קודם למעשה? רבי אבהו שלח לרבי חייא בריה ללמוד בטבריא. שלחון אמרין: גומל חסדים הוא? שלח ואמר ליה: המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא? כבר נמנו בעליית בית אריס". ובגרסתנו נראה שיש ייתור לשון.

בית ארים בלוד התלמוד קודם למעשה. רבנן דקיסרין אמרין: הדא דאת אמר בשיש שם מי שיעשה, אבל אם אין שם מי שיעשה – המעשה קודם לתלמוד. (חגיגה א, ז)

מדברי הירושלמי משמע שלר' יהודה מעשה תמיד קודם;⁴ לרבי אבהו תלמוד תמיד קודם; ואילו לרבנן דקיסרין תלמוד תורה קודם רק אם יש אחר שיעשה את המעשה.⁵

החילוק המובא בשם רבנן דקיסרין מופיע גם בבבלי במועד קטן:

אשכחינהו דקא רמו קראי אהדדי: כתיב 'פּלס מעגל רגלך וכל דרכיך יכנו' וכתוב 'ארח חיים פן תפּלס'? לא קשיא – כאן במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

הדר יתבי וקא מבעי להו: כתיב 'יקרה היא מפנינים וכל חפציק לא ישוו בה' – הא חפצי שמים ישוו בה, וכתוב 'וכל חפצים לא ישוו בה' – דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה? כאן במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

(ט ע"א)

שני הפסוקים הראשונים עוסקים ביחס בין שתי מצוות, ומהסתירה ביניהם למדה הגמרא כי כאשר מדובר במצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים אזי יש לשקול את המצוות – "פּלס מעגל רגלך" (משלי ד, כו) – ולעשות את האחרת; ואילו במצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, אזי יש לעשותה ו"פּן תפּלס". לעומת זאת, שני הפסוקים הבאים עוסקים ביחס בין לימוד תורה למצווה אחרת, ומהסתירה ביניהם למדה הגמרא כי רק אם אי אפשר לעשות את המצווה על ידי אחרים אזי יש לבטל מפניה תלמוד תורה, כדברי רבנן דקיסרין לעיל.

לכאורה למדנו מכאן, כי העוסק בתלמוד תורה פטור ממצוות שניתן לקיימן על ידי אחרים. אולם, לא ברור האם הנדון הוא כאשר אדם עוסק בתלמוד תורה ומתלבט האם להפסיק את הלימוד לשם קיום מצווה, או שמא מדובר במצב בו עומדות בפני האדם שתי מצוות – תלמוד תורה ומצווה אחרת – והוא מתלבט באיזו מהן לבחור? מדברי רש"י משמע שמדובר בזמן שכבר עוסק בתלמוד תורה:

4. ועיין בירושלמי ברכות (א, ב) שם משמע שגם לר' שמעון בר יוחאי מעשה קודם, ורק קריאת שמע נדחית מפני תלמוד תורה מפני ששניהם שינון.

5. בבבלי בקידושין לב ע"א מובא חילוק דומה ביחס להתנגשות בין כיבוד אב ואם לבין מצווה אחרת. ע"ש.

'פּלס מעגל רגלך' – כלומר, שקול מצות ועיין בהן איזו מצוה גדולה, ועשה הגדולה. וכתוב 'ארח חיים פן תפּלס', דמשמע כל מצוה שתבא לידך עשה אותה, בין גדולה בין קטנה, ואל תניח קטנה מפני הגדולה.

משמע מדבריו שבחלק הראשון של הסוגיה מדובר במצב בו עומדות לפני האדם שתי מצוות והוא צריך להחליט לאיזו מהן לגשת. הכרעת הגמרא היא שכאשר מדובר במצוות שלא ניתן לעשותן על ידי אחרים "אין להניח קטנה מפני הגדולה", אלא לקיים את זו שנקרתה בפני האדם ראשונה.

לעומת זאת, בהסבר המשך הגמרא כותב רש"י:

'וכל חפצך לא ישוו בה' – שתבטל כל חפצך בשביל שתעסוק בתורה. 'חפצי שמים ישוו בה' – כלומר, שאם יש לך לעסוק במצוה תבטל תלמוד תורה ועסוק במצוה.

הרי שלגבי הפסוקים הדנים בהתנגשות בין מצוות נקט רש"י לשון "תניח" ולגבי הפסוקים הדנים בהתנגשות בין תלמוד תורה למצווה נקט רש"י לשון "תבטל". משמע, שלגבי התנגשות בין מצוות הגמרא דנה במצב בו שתי המצוות מונחות לפני האדם והוא עדיין לא התחיל באף אחת מהן, ואילו דברי הגמרא לגבי התנגשות בין מצווה לתלמוד תורה אמורים במצב שבאמצע הלימוד נקרתה בפני האדם מצווה אחרת. מסקנת הגמרא היא שאפילו במקרה כזה יש 'לבטל' את הלימוד בשביל לקיים מצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

עולה מהדברים כי לגבי התנגשות בין שתי מצוות, אם כבר עוסק במצווה לא נאמר "פּלס" ולכן אינו מבטל אף אם אי אפשר לעשות את המצווה על ידי אחרים; ואילו לגבי תלמוד תורה, אם אי אפשר לעשות את המצווה על ידי אחרים אין דין 'עוסק במצוה' אף כשכבר עוסק בתלמוד תורה. דבר זה כתב בפירוש הר"ן בקידושין (יג ע"ב), שאם התחיל לעסוק במצווה אינו מפסיק ממנה לשם קיום מצווה אחרת אפילו אם אי אפשר לעשות את המצווה האחרת על ידי אחרים:

מיהו הני מילי בששתיהן לפניו, אבל כשהתחיל במצוה אף על פי שאפשר לעשותה על ידי אחרים, אם נזדמנה לו מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים לא יניח את הראשונה, דהא קיימא לן 'העוסק במצוה פטור מן המצוה' ולא מפלגינן בין מצוה למצוה.

לדעת הר"ן, לגבי הכלל 'העוסק במצוה פטור מן המצוה' אין הבדל בין אפשר או אי אפשר לקיים על ידי אחרים. באופן דומה כתב גם הרמב"ן בקידושין:

הא דאמרינן אם אפשר לעשות המצוה על ידי אחרים תעשה ע"י

אחרים, איני יודע אם נוהגת המצוה הזאת בשאר המצוות דהא קיימא לן 'העוסק במצוה פטור מן המצוה' ולא מחלקינן בהו, ושמא בשקדום והתחיל במצוה ואחר כך נזדמנה לו אחרת, אבל כאן שתיהם לפניו. (לב ע"א)

אם כן, שיטת רש"י היא שביחס לתלמוד תורה אין דין 'עוסק במצוה פטור מן המצוה', מה שאין כן בשאר מצוות. לכן העוסק במצווה לא יפסיק עבור אף מצווה אחרת, ואילו העוסק בתלמוד תורה יפסיק מלימודו לשם קיום מצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

ג

בניגוד לדברי הר"ן מדברי הרמב"ם עולה כיוון שונה, שהרי בהלכות אישות למדנו כי לדעתו חל לגבי תלמוד תורה הכלל 'העוסק במצווה פטור מן המצווה' ואילו בהלכות תלמוד תורה כתב:

היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות על ידי אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו - יעשה המצוה ויחזור לתלמודו. (ג, ד)

הרי שהעוסק בלימוד תורה ובאה לפניו מצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים צריך להפסיק את לימודו ולקיימה. מכאן, שלשיטת הרמב"ם כלל זה של 'העוסק במצווה פטור מן המצווה' חל גם אם מבטלים את קיומה של המצווה מפני מצווה אחרת שאי אפשר לעשותה על ידי אחר.

הכסף משנה על אתר ציין שהמקור לדברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה הוא בדברי הירושלמי שראינו לעיל: "נמנו וגמרו בעלית בית נתזא בלוד התלמוד קודם למעשה". וצריך עיון, מדוע לא הביא כמקור את הסוגיה במועד קטן בה עולה בפירוש החילוק בין 'אפשר לקיימה על ידי אחרים' ו'אי אפשר לקיימה על ידי אחרים'? אלא שהכסף משנה כנראה הבין שהסוגיה במועד קטן עוסקת באדם שעוד לא החל ללמוד תורה, והוא צריך להחליט האם ללמוד תורה או לקיים מצווה אחרת. לכן הביא הכסף משנה את הירושלמי, בו נאמר שלימוד תורה עדיף מקיום מצווה בכל מקרה.

אולם בכסף משנה (הלכות ממרים ו, יג) בדין מצות כבוד אב משמע שהבין שהרמב"ם כר"ן. וזה לשון הרמב"ם שם:

אמר לו אביו השקני מים ויש בידו לעשות מצוה, אם אפשר למצוה שתעשה על ידי אחרים - תעשה ויתעסק בכבוד אביו, שאין מבטלין

מצוה מפני מצוה. ואם אין שם אחרים לעשותה - יתעסק במצוה ויניח כבוד אביו, שהוא ואביו חייבים בדבר מצוה. ותלמוד תורה גדול מכבוד אב ואם.

בכסף משנה שם הביא את דברי הר"ן:

ומיהו הני מילי כששתיהן לפניו, אבל כשהתחיל במצוה - אף על פי שאפשר לעשותה על ידי אחרים, אם נזדמנה לו מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים לא יניח את הראשונה, דהא קיימא לן דעוסק במצוה פטור מן המצוה ולא מפלגינן בין מצוה למצוה.

וצריך עיון, שהרי מדבריו משמע שהעוסק במצוה פטור גם ממצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחר, בניגוד למה שכתב הרמב"ם במפורש ביחס ללימוד תורה שיפסיק תלמודו מפני מצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחר ויחזור לתלמודו לאחר שיעשה אותה.

ונראה שלפי הכסף משנה יש לומר שהרמב"ם סובר שבתלמוד תורה יש דין 'עוסק במצוה פטור מן המצוה' רק ביחס למצווה שאפשר לעשותה על ידי אחר, ולשיטתו איחור קיום מצווה הווי כמו 'אפשר לקיים על ידי אחרים' ולכן אינו מפסיק מלימודו.

על מנת להסביר מדוע העוסק בתלמוד תורה פטור דווקא ממצווה שאפשר לקיימה על ידי אחר מדין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה', יש לומר כהסבר הקובץ שיעורים שראינו לעיל. לדבריו, הטעם שבתלמוד תורה לא שייך דין 'עוסק במצווה' הוא שדין זה לא חל בשעה שהאדם מחויב לעשות מצוות אחרות. אולם, לדעת הרמב"ם הדברים אמורים לגבי מצוות שאי אפשר לעשותן באיחור או על ידי אחרים, אבל כשאפשר לעשותן על ידי אחרים אזי בכהאי גוונא עדיין חיובא דתלמוד תורה רמיא עליה כמו בכל המצוות האחרות, שהרי אין סתירה בין הלימוד ובין המצווה. ממילא, במקרה כזה אין צורך להפסיק את לימוד התורה ונפטרים מהמצווה האחרת מדין 'העוסק במצווה'.

ד

לעומת הרמב"ם, שמפורש בדבריו שיש דין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה' לגבי תלמוד תורה, דעת המאירי (מועד קטן ט ע"ב) היא שדין זה לא חל ביחס לתלמוד תורה (כדעת רש"י לעיל):

אף על פי שאמרו העוסק במצוה פטור מן המצווה, אין תלמוד תורה בכלל זה, אלא מי שהיה עוסק בתורה ואירעה מצוה לידו - אם אפשר

לאותה מצוה על ידי אחרים אין לו לבטל עליה. ואל תשיבני בטול תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה, שאף הם אי אפשר באחרים בראוי לה, שהכל צריכין להם להרבות בכבוד. ואם אי אפשר לו על ידי אחרים... המצוה קודמת, ומבטל תלמוד תורה כדי לקיימה. ואינו מפקיע חיובה מעליו בקיום מצות תלמוד תורה אפילו מצוה קלה. ואף על פי שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, לא נאמר כן בתלמוד תורה, הואיל ועקרה לידיעת קיום שאר מצות מבטלין אותה בשביל כל מצוה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים. כך היא שטת גדולי המפרשים.

אף שיתכן שניתן לפרש שהמאירי כתב דברים אלו רק בדעת גדולי המפרשים והוא הראב"ד, מסתבר שכך מפורשת שיטתו במסכת שבת:

ושמא תאמר, והיאך הקלו בתלמוד תורה משאר מצות שהעוסק במצוה פטור מן המצוה כמו שאמרו במסכת סוכה בכותבי ספרים תפלין ומזוזות וכל העוסקים במלאכת שמים לאתווי מוכרי תכלת? יש לומר שהתלמוד אינו אלא להביא לידי מעשה והיאך יפקיע את המעשה. והוא שאמרו בירושלמי על זה הלמד לעשות ולא הלמד שלא לעשות, שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא. ומכל מקום במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים אינו מפסיק, וכן למצוה שאין שעתה עוברת. (לב ע"א)

המאירי ממשיך בדבריו ומקשה: ויש שואלין, והרי אף בשאר מצות כן? המאירי מתרץ קושיה זו בשתי דרכים שונות, אולם לכאורה ההסבר הפשוט הוא שבשאר מצוות העוסק במצווה פטור גם ממצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים. מן העובדה שהמאירי לא תירץ כך עולה כי לשיטתו גם העוסק בשאר מצוות מפסיק למצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, למרות שקיים בהן דין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה', ושלא כר"ן.

ה

כפי שנתברר, מדברי הרמב"ם בהלכות אישות (טו, ב) מוכח שגם בתלמוד תורה קיים דין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה':

ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר שהעוסק במצווה פטור מן המצווה, וכל שכן בתלמוד תורה.

אולם, בשו"ת משיב דבר (ב, סימן נג) כתב שדברי הרמב"ם קשים:

והקשיתי, וכי העוסק בתלמוד תורה פטור מכל המצות? ויישב מעלת כבודו נ"י דהרמב"ם כוון למה שכתוב באופן שאפשר לקיים המצוה בזמן אחר או על ידי אחר. לא כן ידידי סובל לשון 'העוסק במצוה פטור מן המצוה', אלא שפטור אפילו שלא יעשה מצוה אחרת לגמרי... אבל בעוסק בתלמוד תורה אינו פטור מן המצוה, אלא תלמוד תורה קודם אם אפשר שתעשה אותה מצוה לאחר זמן או על ידי אחר, ואם כן האיך למד רבינו זה הדין מהא ד'עוסק במצוה פטור מן המצוה'? [מה שכתב הרמב"ם] 'כל שכן בתלמוד תורה', הרי דאינו 'כל שכן' כלל, דתלמוד תורה האף דהיא מצוות עשה יקרה מכל המצות, מכל מקום אין בה כח בעוסק בה לפטור מן המצוה, דעל מנת כן נתנה התורה כדי לעשות המצות! על כן עודני נבוך בהבנת דברי רבינו אשר בכל מקום המה מאירים, וה' ירד לי בגבורים להבין ולהשכיל כלשון רבותינו הראשונים המלמדים ומורים.

לדברי הנצי"ב דברי הרמב"ם צריכים עיון: אם אכן הרמב"ם מתיר בדבריו רק את איחור המצווה האחרת מפני תלמוד תורה, הרי זה אינו תלוי בדין 'העוסק במצוה פטור מן המצוה' הפוטר את העוסק במצווה גם אם לא יקיים את המצווה האחרת כלל? ועוד, מדוע הרמב"ם אומר "כל שכן בתלמוד תורה", שהרי העוסק בשאר מצוות פטור גם ממצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, ואילו העוסק בתלמוד תורה נפטר רק ממצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים?

ביחס לשאלה השנייה, כבר כתבנו לעיל שהרמב"ם חולק על הר"ן, וסבור שגם עוסק במצווה אחרת אינו פטור ממצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים. אבל מכל מקום, השאלה הראשונה עדיין במקומה עומדת.

ייתכן לקבל את דעת השואל בשו"ת משיב דבר, כי הרמב"ם בהלכות אישות אכן מדבר רק לגבי דחיית המצווה האחרת מפני תלמוד תורה ולא על ביטולה, אלא שהרמב"ם סובר שאיחור מצווה נחשב גם הוא כביטול, ולכן אף שמיירי בדחייה שייך דין 'עוסק במצוה הפטור מן המצוה'. ואכן, מצינו גישה דומה בדברי התוספות:

מבטלין כהנים מעבודתן לשמוע מקרא מגילה - וקשה אמאי 'מבטלין', והלא אחר הקריאה יש הרבה שהות לעבודה? ויש לומר דכיון דמשהאיר היום הוי זמן עבודה והם מניחין אותה בשביל הקריאה, משום הכי קרי ליה 'ביטול'. (מגילה ג ע"א, ד"ה מבטלין)

ונראה כי הרמב"ם והתוספות חולקים בעניין זה על הרשב"א בתשובה (שו"ת הרשב"א ד, צא), שכתב שהנשבע שלא יישא אישה עד זמן פלוני לא נחשב כנשבע לבטל מצוות פריה ורביה, כיוון שלאחר שיסתיים הזמן יוכל לקיים גם את זה וגם את זה. משמע שהרשב"א לא רואה איחור מצווה כביטולה.⁶

ו

כפי שראינו, לדעת המאירי והראב"ד תלמוד תורה הופקע לגמרי מדין 'עוסק במצווה'. לשיטה זו צריכה עיון הסוגיה בסוכה (כו ע"א) שם מובא כי רב חסדא ורבה בר רב הונא השתמשו בהיתר של שלוחי מצוה הפטורים מן הסוכה כדי להיפטר מהסוכה בדרכם לדרשה של ריש גלותא; וכיצד ייתכן שתלמוד תורה עצמו הופקע מדין 'עוסק במצווה' אולם הליכה לתלמוד תורה פוטרת מן הסוכה?

לשיטת הראב"ד ניתן לומר שרב חסדא ורבה בר רב הונא נחשבו שלוחי מצווה כיוון שהיו בדרכם להקביל פני רבם, ולא משום לימוד תורה. אולם, המאירי שם מפרש שכוונת המשנה היא שגם ההולכים ללמוד תורה פטורים מן הסוכה, ולשיטתו הדרא קושיה לדוכתא.

ונראה להסביר זאת לאור מחלוקת הראשונים בשאלה האם ההליכה לדבר מצווה פוטרת מדין עצמאי או שמא היא פוטרת כחלק מהמצווה אליה הולכים?⁷ ולפי דברי המאירי נראה כי לשיטתו ההליכה פוטרת משום שיש ריבוי מיוחד לשלוחי מצווה. לכן, למרות שלימוד תורה הופקע מדין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה', ההליכה לתלמוד תורה לא הופקעה מדין זה.

והנה, בתשובות ר"ח אור זרוע (קפג) כתב:

וכפי זה, בחורים ההולכים ללמוד תורה פטורים מכל המצות כל זמן שהם בבית רבם, כרב חסדא ורבה בר רב הונא שהיו פטורים כל זמן שלא שמעו הדרשה.

ולכאורה הדברים תמוהים שפטורים גם כשהם בבית רבם, שהרי במקום אחר (קסא) מביא האור זרוע תשובה "אשר השיב לי מורי הרב מתתיהו בן רבנו יצחק זקני" בה כתב ההיפך:

6. ועיין גם שו"ת מהרי"ט ב, יו"ד מז. אבל בשו"ת מהר"ם פאדואה, סימן מה, כתב שגם שיהוי נחשב לביטול, וכן כתב בשו"ת מהר"י קצבי, סימן ג, ע"ש. ועין חקרי לב, אה"ע א.

7. וכן דעת הרשב"א (ברכות יא ע"א) והריטב"א (סוכה כה ע"א). ועיין עוד עין הרועים, ערך 'עוסק במצווה', דף פא, אות ב', שתמה על הרשב"א. ועיין בדיון האם העלייה לארץ ישראל היא חלק מן המצווה בשו"ת הרשב"ש, סימן א, וכן בתשובת הריב"ש, סימן קא.

וכן התלמידים שכבר באו לבית רבם תו לא טרידי ואפשר להם לקיים את שניהם, דמה לי כשהתלמידים הולכים ללמוד לבית רבם וכבר הם בבית רבם לרב שלומד בביתו ולומדים בביתם, דלא מפטרי מתפלה רק ר' שמעון בן יוחאי וחביריו דתורתם אומנתם ואי מצלו היו צריכים להניח תורתם!

ונראה דבעל האור זרוע סובר ד'הולך' נחשב רק מי שגם בהיותו אצל רבו לא קבע את ביתו בבית הרב, אלא רואה את ביתו במקום שממנו יצא. לדעתו, אם הבחורים עוברים לגור בבית רבם לתקופה מסוימת שוב אינם נקראים 'הולכים'. לכן אומר רב חסדא שכל זמן שלא השיג את המטרה שלשמה הלך הוא נחשב עדיין כשלוח מצווה.⁸

8. ועיין עין הרועים, הערה 7 לעיל, בהערת רש"מ שבדרון בשם אביו.